

Tietokirjallisuus, kirjaa suurempi elämä

■ Pirjo Hiidenmaa

1960-luvulla alkoi ilmestyä pamflettisarja Huu-
tomerkki. Pamflettikirjasia ilmestyi tässä sar-
jassa kahdeksan vuoden ajan kaikkiaan yli 90.
Samaan aikaan Suomessa ilmestyi yli 20 muuta-
kin pamflettisarjaa. Parikymmentä vuotta myö-
hemmin mielipidekirjat sarjoiheen hiipuivat
olemattomiin. Tällä vuosituhannella on alka-
nut taas ilmestyä kantaa ottavia kirjoja. Uusia
pamflettisarjoja on aloitettu lukuisa joukko, ja
ilmeisesti lisää on tulossa. Pamfletteja, kantaa
ottavia kirjoja – perinteisin ilmauksin kiista-
kirjoituksia – julkaisevat perinteisten kustanta-
mojen ohella myös erilaiset ajatuspajat ja muut
organisaatiot.

En ole niinkään ihmeissäni tai ihastuksissa-
ni siitä, että pamflettien valtakaudet tulevat ja
menevät tai että ne muuttavat muotoaan. Huo-
miotani kiinnittää se, miten kirjallisuus – ja täs-
sä yhteydessä erityisesti tietokirjallisuus – on
aikansa lapsi ja oman aikansa ilmentäjä ja luo-
ja. Sen lisäksi tietokirjallisuus on yhteiskun-
nallinen väline hoitaa tehtäviä, olipa kyseessä
koulutus, yhteiskunnallinen keskustelu, tiedon
dokumentointi, vallitsevien käsitysten kyseen-
alaistaminen tai muuttaminen – unohtamatta
lukijoiden viihdyttämistä ja valistamista. Hyvän
kuvan tietokirjallisuuden yhteiskunnallisesta
merkityksestä antavat Joel Kuortin ja Jukka-
Pekka Pietiäisen kokoamat kirja ja näyttely *Sata
merkittävää suomalaista tietokirjaa*.

Suomessa ilmestyvien kirjojen ylivoimai-
sesti yleisin aihepiiri ovat historia ja elämäker-
rat. Näistä aiheista kirjoja ilmestyy 2–3 jokais-
ta vuoden päivää kohti ja vuodessa on noin
800. Harrastuskirjojen määrä on viime vuosina
lisääntynyt tasaisesti, mutta harrastuksen ala on
vaihdellut. Vielä viime vuosikymmenellä keit-
tokirjat pitivät kärkipaikkaa; nyt kärjessä ovat

käsityö- ja puutarhakirjat.

Nykymaailma mahdollistaa kirjan tekemisen
myös e-muotoon, mikä helpottaa kuljettamis-
ta ja varastoimista sekä luo uusia kirjallisuuden
muotoja. E-kirjat synnyttävät myös uusia luke-
misen muotoja, kun lukijat voivat saattaa kom-
menttinsa muun lukijakunnan tietoon lukulait-
teillaan.

Koulujen e-oppimateriaalit ovat nyt kiivaan
kehittämisen kohteena. Kiinnostusta on paljon,
ja kaikki alan toimijat ovat sitoutuneet kehittä-
mään, testaamaan ja laatimaan sähköisiä oppi-
materiaaleja. Toistaiseksi ei vielä ole tarpeeksi
yhteistä ymmärrystä siitä, mitä kaikkea e-mate-
riaaleilla tarkoitetaan. Jotkut odottavat, että
oppimateriaalikulut pienenisivät. Toiset haavei-
levat opetuksen muutoksista, jossa automaatti-
nen palaute ohjaa oppilasta. Haaveet ovat kau-
kana sekä toisistaan että todellisuudesta, mikä
on tyypillistä alkuvaiheelle.

Théophile Gautier ilmaisi huolensa kirjan
kuolemasta jo kauan ennen digitaalista aikaam-
me. Romaanissaan *Mademoiselle de Maupin*
(1835) Gautier maalaili kauhukuvaa siitä, että
sanomalehti tappaa kirjan. 1900-luvun alussa
radion uskottiin tappavan kirjan. Seuraavaksi
uhkana oli televisio, joka tappaa sekä sanoma-
lehden, radion, elokuvan että kirjan. Viime aiko-
jen puheissa netti näyttäisi hoitavan sen, mikä
jää aiemmilta välineiltä tekemättä. Ilmeisestikin
kirja on ollut uhanalainen jo vuosikymmeniä,
ellei -satoja. Kirjan kuolemalla spekuloida kir-
joja on julkaistu lukuisia viime vuosikymmeni-
nä.

On osoittautunut, että uusien tiedonvälitys-
muotojen tullessa välineiden työnjako järjestyy
uudelleen eivätkä aikaisemmat suinkaan häviä
uusien tieltä. Kirjoja – e tai p – julkaistaan ja

luetaan mutta niiden kirjoittaminen, julkaiseminen, lukeminen, omistaminen, elinkaari, talous ja monet muut seikat muuttuvat. Kirja on hidas ja sen esitystapa on pitkä ja monologimainen, mutta yhä useammat kirjoittajat hyödyntävät kirjoittamisessaan ja teostensa tunnetuksi tekemisessä nopeamman ja lyhyemmän viestinnän välineitä. Monet työستävät aiheitaan blogeissaan lukijakuntansa kanssa ja muokkaavat aikanaan kokonaisuuden kirjaksi.

Kirjan esinemuoto on muuttumassa, eikä esimerkiksi moniosaisia ensyklopedioita ole tehty enää pitkään aikaan; vielä viime vuosisadan loppupuolella Suomessa jokaisella kustantamolla oli moniosainen sarja A:sta Ö:hön. Tässä ilman muuta netti on korvannut nopean tiedonhaun välineenä raskaat hakuteokset. Vertailtaessa Wikipedian ja vakiintuneiden hakuteosten luotettavuutta – virheiden määrää – on todettu, ettei teosten välillä ole olennaista eroa. Siitä en ole nähnyt pohdintaa, mitä tekijöiden anonyymiyys, tiedon prosessiluonne ja alttius manipulointiin vaikuttavat.

Vaikka paperimuotoisia kirjoja ei tehtäkään enää samaan malliin, tietoa esitetään pitkinä kokonaisuuksina. Kirjoitettu sana saa rinnalleen kenties entistä voimallisemmin liikuvan kuvan ja puheen, kuten verkko-opetusaineistoissa, vaikkapa uusissa MOOCeissa (avomissa verkkokursseissa, ks. esim. coursera.org). Rekisterien, esitystapojen ja tyylien kirjo on jo nyt räjähdysmäisessä murroksessa. Tietokirjallisuus sinänsä tuntuisi elävän hyvää ja monimuotoista elämää. Tämä kehitys tarvitsee tutkimuksensa ja opetuksensa.

Olipa kirja digitaalinen tai painettu, se tarvitsee tekijänsä. Tieto, sen jäsentäminen ja jalostaminen taustoitukseineen ja argumentteineen tarvitsee myös tilaa enemmän kuin yhteen blogiin tai Twitter-viestiin mahtuu. Mutta ilman Twitter-näkyvyyttä kirja ei ehkä löydä lukijaansa. Kiinnostavaa onkin katsoa, millaisen kokonaisuuden ja työnjaon hitaat ja nopeat, monologiset ja dia- tai polylogiset, pitkät ja lyhyet viestintä-

tävälineet muodostavat tietoympäristössämme. Tähän on lisättävä vielä yksi jakolinja: maksullinen – maksuton. Nettimaailma on totuttanut kuluttajat uskomaan, että sisällöt voivat olla maksuttomia, mutta kyllä maksullistenkin sisältöjen tekemiselle ja jakelulle on vielä paikkansa.

Vain harvat tietokirjalajit ovat yhden tekijän tuotoksia. Tietoteosten tekijäjoukossa voi olla kirjoittajien ohella sisällön asiantuntijoita, kielenhuoltajia, terminologeja, teknisiä kirjoittajia, toimittajia, toimituskuntia jne. Kirjoittajien koulutus ei voi tähdätä vain luovaan oman tekstin laadintaan vaan tarvitaan harjaannusta monialaiseen ammattilaisten yhteistyöhön.

Kaikesta edellä sanotusta on pääteltävissä, että tieto- ja oppikirjallisuuden alalla on paljon tutkittavaa. Norjassa (jossa tietokirjallisuudella on ollut oma yliopistolinen oppituoli jo vuosia) ja Ruotsissa on tietokirjallisuuden historia ja kehitys kuvattu monipuolisesti. Suomessa tekstilajien ja tyylien kehitystä on vasta sivuttu muutamissa hankkeissa.

Lukijoiden valinnat ja lukutottumukset ovat muuttumassa – eikä suinkaan pelkästään painetusta digitaaliseen – vaan ne jakautuvat lukijakunnittain, aihepiireittäin ja funktioittain. Kirjoittajien työtavat, kielikäsitteykset ja monikielisyys tuovat lisänäkökulmia sekä luovat alalle tarvetta taitaville ammattilaisille, jotka osaavat toimia tiedon maailmassa monipuolisina tietokirjallisuuden ammattilaisina.

Helsingin yliopistoon on perustettu tietokirjallisuuden tutkimuksen ja tietokirjoittamisen opetuksen professuuri tammikuussa 2015. Tämä on iso askel niin yksilölle kuin yhteisöllekin. 375 vuotta suomalainen yliopistolaitos piti tietokirjallisuutta itsestäänselvytenä omassa toiminnassaan niin tutkimuksen, opetuksen kuin yhteiskunnallisen vaikuttamisen tehtävissään. Nyt uusi oppituoli tekee alan näkyväksi.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston tietokirjallisuuden ja -kirjoittamisen professori.